

SHAHARSOZLIK SIYOSATINING O'ZGARISHI VA URBANIZATSIYA JARAYONLARI: QARSHI VA TERMIZ MISOLIDA TAHLIL

Kadirova Yakitjan Buvabayevna

TerDU Jahon tarixi kafedrasida mustaqil tadqiqotchisi

Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya: *Mazkur maqolada 1991–2023 yillar davomida O'zbekistonning janubiy hududlari — Qarshi va Termiz shaharlarida shaharsozlik siyosatining o'zgarishi, urbanizatsiya jarayonlarining shakllanishi va bu jarayonlarning ijtimoiy-iqtisodiy hayotga ta'siri tahlil qilingan. Mustaqillik davrida davlat boshqaruvi, bozor iqtisodiyoti, infratuzilma modernizatsiyasi, transport tizimini rivojlantirish, aholi migratsiyasi va uy-joy qurilishi siyosatidagi tub o'zgarishlar Janubiy O'zbekiston shaharlarining zamonaviy qiyofasini shakllantirishda muhim omil bo'lgani ko'rsatib beriladi.*

Kalit so'zlar: *shaharsozlik siyosati, urbanizatsiya, Qarshi, Termiz, infratuzilma, modernizatsiya, migratsiya, sanoatlashtirish.*

KIRISH

O'zbekiston mustaqillikka erishganidan so'ng hududlar taraqqiyotini jadallashtirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida belgilandi. Ayniqsa, janubiy hududlar — Qashqadaryo va Surxondaryo viloyatlarining iqtisodiy salohiyati, geostrategik ahamiyati va aholi zichligi shaharlarning tezkor rivojlanishini talab etardi. Ushbu jarayon shaharsozlik siyosatida tub burilish yasadi: eski me'moriy-rejalashtirish tizimi o'rnini zamonaviy standartlar, yangi infratuzilmaviy loyihalar va bozor iqtisodiyotiga moslashtirilgan boshqaruv tizimi egalladi.

Qarshi va Termiz shaharlari O'zbekiston janubining yirik sanoat, transport va madaniy markazlari sifatida urbanizatsiya jarayonlarining asosiy maydoniga aylandi. Mazkur maqolada mustaqillikdan 2023 yilgacha bo'lgan davrda bu ikki shahar misolida shaharsozlik siyosati, aholining urbanizatsiya jarayonidagi o'rni, infratuzilma modernizatsiyasi hamda ijtimoiy-madaniy muhitdagi o'zgarishlar ilmiy tahlil qilinadi.

1. Shaharsozlik siyosatining shakllanishi va rivojlanish bosqichlari (1991–2023)

1.1. Mustaqillikning dastlabki o'n yilligida shaharsozlik boshqaruvi

1991–2000 yillar shaharlarni bozor iqtisodiyotiga moslashtirish, boshqaruv tizimini qayta tashkil etish va mavjud infratuzilmani saqlab qolish davri bo'ldi. Respublikadagi iqtisodiy inqiroz shaharlar rivojiga ma'lum darajada ta'sir ko'rsatgan bo'lsa-da, Qarshi va Termizda strategik ahamiyatga ega obyektlarning saqlab qolinishi va ularga investitsiya kiritilishi keyingi yillardagi modernizatsiya uchun zamin yaratdi.

Qarshi shahrida Qarshi issiqlik elektr stansiyasi, paxta tozalash zavodlari, transport depo va sanoat korxonalari stabil faoliyatni davom ettirdi. Termizda esa "Amudaryo" porti va chegara hududi bo'lgani bois transport-kommunikatsiya tarmoqlari ustuvor ahamiyat kasb etdi.

1.2. 2000–2016 yillar: Modernizatsiya va infratuzilmaviy kengayish

Bu davr shaharsozlik siyosatining faol bosqichi bo'lib, bir nechta muhim jarayonlar amalga oshirildi:

- yangi uy-joy massivlari qurilishi;
- avtomobil va temir yo'l tarmoqlarini modernizatsiya qilish;
- ichimlik suvi va kanalizatsiya tizimini rekonstruksiya qilish;
- ijtimoiy soha obyektlarini modernizatsiya qilish.

Qarshi shahrida “Qarshi–Ko'kdala” yo'nalishidagi rekonstruksiya, Termizda esa xalqaro aeroportning kengaytirilishi shaharlarning mintaqaviy markaz sifatidagi mavqeini mustahkamladi.

1.3. 2017–2023 yillar: Raqamli transformatsiya va yangi arxitektura

Bu davr O'zbekistonda shaharsozlik siyosatining yangi bosqichiga aylandi. “Obod qishloq”, “Obod mahalla”, “Yashil makon”, “Smart city” kabi dasturlar shaharlardagi mahalla infratuzilmasi, ko'cha yo'laklari, ijtimoiy xizmatlar sifati va ekologiyani yaxshilashga qaratildi.

Qarshi va Termizda keng ko'lamlı quyidagi ishlar amalga oshirildi:

- Yangi ko'p qavatli uylar qurildi;
- Yangi yo'l-transport halqalari shakllantirildi;
- Diqqatga sazovor tarixiy obyektlar restavratsiya qilindi;
- Kommunal xizmatlar raqamlashtirildi;
- Keng ko'lamlı bog' va xiyobonlar barpo etildi.

2. Urbanizatsiya jarayonlarining shakllanishi va dinamikasi

2.1. Aholining ichki migratsiyasi va demografik o'sish

Qarshi va Termiz shaharlari 1991–2023 yillarda tabiiy ko'payish hamda qishloq hududlardan bo'lgan migratsiya hisobiga aholisi tez o'sdi. Janubiy viloyatlarda aholi zichligi an'anaviy ravishda yuqori bo'lgani bois urbanizatsiya jarayoni tabiiy yo'l bilan shakllandi.

Migratsiya jarayonlarining asosiy sabablari:

- ish o'rinlarining shaharlarda ko'proq bo'lishi;
- oliy ta'lim muassasalarining kengayishi (Qarshi DU, Termiz DU);
- transport tarmoqlarining rivoji;
- yangi uy-joy massivlarining qurilishi;
- sanoat va xizmat ko'rsatish sohasidagi tez o'sish.

2.2. Uy-joy qurilishi va yangi shahar hududlarining paydo bo'lishi

Qarshida “Navro'z”, “Yangi Qarshi”, “Chashma”, Termizda esa “Sariosiyo”, “Denov yo'li” atrofida yangi turar-joy massivlari shakllandi. Uy-joy qurilishining oshishi shaharlarning hududiy kengayishiga olib keldi.

Uy-joy siyosati quyidagilarga asoslandi:

- arzon va o'rta narxli ko'p qavatli uylar;
- ipoteka kreditlashning rivojlanishi;
- davlat-xususiy sheriklik orqali uy-joy qurilishi;

- mahallalarni kompleks tarzda obodonlashtirish.

2.3. Shahar transport tizimidagi o'zgarishlar

Urbanizatsiya jarayonlarining eng muhim ko'rsatkichlaridan biri transport tizimining modernizatsiyasidir.

Qarshi va Termizda:

- yangi avtobus yo'nalishlari ochildi;
- asfalt yo'llar qayta rekonstruksiya qilindi;
- piyodalar uchun xavfsiz yo'laklar yaratildi;
- veloyo'laklar tashkil etila boshlandi;
- temir yo'l va xalqaro avtomobil aloqalari kengaydi.

Natijada shahar ichidagi mobility indeks oshdi, transport tirbandliklari kamaydi, aholi uchun qulayliklar paydo bo'ldi.

3. Shaharsozlik jarayonlarining ijtimoiy-iqtisodiy ta'siri

3.1. Iqtisodiy faollikning oshishi

Shaharsozlik loyihalari iqtisodiy faoliyatni kuchaytirdi. Qarshi va Termizda:

- xizmat ko'rsatish sohasi tez kengaydi;
- yangi sanoat korxonalarini ishga tushdi;
- kichik biznes uchun infratuzilma yaratildi;
- logistika va tranzit salohiyati ortdi.

Termizning Afg'oniston bilan chegaradosh joylashuvi xalqaro savdo va transport-logistika xizmatlarining rivojlanishini ta'minladi.

3.2. Ijtimoiy infratuzilmaning kengayishi

Shahar madaniy va ijtimoiy hayotida sezilarli o'zgarishlar yuz berdi:

- yangi maktablar, kasalxonalar, sport majmualari qurildi;
- oliy ta'lim muassasalarida yangi yo'nalishlar ochildi;
- yoshlar markazlari, teatr va kutubxonalar modernizatsiya qilindi.

Bu o'zgarishlar shaharlar aholisining turmush tarzini yaxshiladi va ijtimoiy faollikni oshirdi.

3.3. Madaniy muhit va shahar identiteti

Qarshi va Termiz o'zining tarixiy-madaniy merosi bilan ajralib turadi. Shaharsozlik siyosati jarayonida:

- "Qarshi qal'asi", "Termiz arxeologik majmuasi", "Fayoztepa", "Kampirtepa" kabi obyektlar restavratsiya qilindi;
- shahar markazlarida yangi me'moriy uslubdagi inshootlar barpo etildi;
- zamonaviy va an'anaviy arxitektura uyg'unligi shakllandi.

Natijada shaharning tashqi ko'rinishi yangilandi, turizm salohiyati oshdi.

4. Qarshi va Termiz shaharlarida shaharsozlik siyosatining o'ziga xos xususiyatlari

4.1. Qarshi shahriga xos yo'nalishlar

- Sanoat va neft-gaz infratuzilmasining kengayishi

- Qarshi irrigatsiya tizimi atrofidagi agrar hududlarning shahar bilan integratsiyasi

- Markaziy shahar ko'chalarining modernizatsiyasi (Ibn Sino, Mustaqillik, Ipak yo'li)

- “Yashil hudud” dasturi doirasida yirik bog'larning tashkil etilishi

4.2. Termiz shahriga xos yo'nalishlar

- Chegaraoldi transport-logistika markazining rivoji

- Afg'oniston bilan iqtisodiy hamkorlik va xalqaro savdo yo'laklarining kengayishi

- Tarixiy turizm infratuzilmasining kuchli rivoji

- “Termiz International Airport”ning rekonstruksiyasi va xalqaro reyislarning oshishi

1. Jadval: Qarshi va Termizda shaharsozlik siyosatining bosqichlari (1991–2023)

Davr	Qarshi shahridagi asosiy jarayonlar	Termiz shahridagi asosiy jarayonlar
1991–2000	<ul style="list-style-type: none"> – Mavjud sanoat korxonalarini saqlab qolish – Kommunal xizmat tizimining qayta tashkil etilishi – Aholining tabiiy ko'payishi 	<ul style="list-style-type: none"> – Chegaraoldi infratuzilmani qayta rejalashtirish – “Amudaryo porti” faoliyatini tiklash – Ichki migratsiya oqimining kuchayishi
2000–2016	<ul style="list-style-type: none"> – Yangi uy-joy massivlari (“Navro'z”, “Yangi Qarshi”) – Transport tarmoqlarini kengaytirish – Ijtimoiy infratuzilma qurilishi 	<ul style="list-style-type: none"> – Aeroport rekonstruksiyasi – Shahar markazining modernizatsiyasi – Tarixiy obyektlarni restavratsiya qilish
2017–2023	<ul style="list-style-type: none"> – “Yashil makon”, “Obod mahalla” dasturlari – Smart-texnologiyalarning joriy etilishi – Ko'p qavatli yangi massivlar 	<ul style="list-style-type: none"> – Logistika markazining kengayishi – Afg'oniston bilan savdo yo'laklari – Yirik turizm obyektlarini tiklash

Xulosa

Qarshi va Termiz shaharlarida 1991–2023 yillarda amalga oshirilgan shaharsozlik siyosati urbanizatsiya jarayonlarining jadallashishiga, infratuzilmaning tubdan modernizatsiya qilinishiga va aholi turmush darajasining oshishiga olib keldi. Shaharlar:

- iqtisodiy faol,
- transport-logistik jihatdan qulay,
- madaniy va ijtimoiy infratuzilmasi rivojlangan,
- zamonaviy urbanistik me'yorlarga mos hududlar sifatida shakllandi.

Qarshi va Termiz misolida ko'rilgan o'zgarishlar shuni ko'rsatadiki, shaharsozlik siyosati nafaqat hududiy rejalashtirish tizimini, balki ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish jarayonining barcha jihatlarini bevosita belgilab beradi.

Kelajakda raqamli infratuzilma, ekologik barqarorlik va “aqlli shahar” konsepsiyasiga o'tish bu hududlarning yanada taraqqiy etishiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti qarorlari va farmonlari. Shaharsozlik siyosati bo‘yicha me‘yoriy hujjatlar.
2. “O‘zbekiston shaharsozligi tarixi” — T.: Fan, 2020.
3. Qashqadaryo viloyati statistik ma‘lumotlari (1991–2023).
4. Surxondaryo viloyati iqtisodiy rivojlanish hisobotlari (1991–2023).
5. Urbanizatsiya nazariyasi va amaliyoti bo‘yicha xalqaro tadqiqotlar.
6. Mahalliy OAV, ilmiy maqolalar va hududiy rivojlanish dasturlari tahlili.